

פוליטי

עדי אופיר

”פוליטי“ הוא המונח הכללי ביותר בפילוסופיה הפוליטית. עם זאת, רק בעשורים האחרונים הוא זכה ביידוע והפך למושג – ”הפוליטי“ – המצוי במוקד של מחשבה פילוסופית הרואה בו ממד יסודי של הקיום האנושי, שאי אפשר לזהותו עם עצם קיומו של שלטון או עם הפוליטיקה כתחום פעולה אנושי מובחן.¹ דיון זה בפוליטי מאופיין בשימוש לא עקבי במושגים במרחב סמנטי הנמתח בין שני קצוות: מצד אחד, בעקבות שמיט, זיהוי הפוליטי עם עצם ההתאגדות תחת שלטון משותף המבחין בין ידיד לאויב; מצד שני, בהשפעת היידגר וארנדט, זיהוי הפוליטי עם עצם קיומו של ריבוי אנושי. ההגדרה שתוצג כאן שואבת מן הדיון הזה, אך מבקשת להימנע משני הקצוות: זה המצמצם את הדיון בפוליטי לדיון בשלטון הריבוני, וזה ההופך את הדיון בפוליטי לדיון בקיום האנושי עצמו. החיבור המפתח את ההגדרה הזאת מציג אותה כאן כפי שהיא מופיעה אחרי הלימוד, השיחה והוויכוח עם המסורת שאליה היא מתייחסת, ונותן ביטוי חלקי ומוצנע גם לחוב שלו להוגים שמהם הוא מושפע וגם להתבדלות מהם.

ניסיון ההגדרה המוצע כאן הוא תרגיל בהפשטה, וכולל שימוש בהנחות מעטות ככל שניתן מן ההיסטוריה של השלטון ושל הקיום הפוליטי. ההנחות שאינן מסולקות נוגעות לעצם קיומו של סדר חברתי: שישנם רבים, ושהם קודמים – מבחינה אונטולוגית והכרתית – ליחיד הנבדל מתוכם; שבין הרבים מתקיימים יחסי גומלין; שיש סדירות בפעילות שלהם וביחסי הגומלין ביניהם; שהסדירות הזאת מוכרת ומופעלת על ידי רבים באופן חורג תמיד מכל ייצוג שלה; שיש מעטים (יחסית) שרבים מכירים בסמכותם והם פועלים בחסות הסמכות הזאת, ולעתים גם בתוקפה, כדי לתת ביטוי – תמיד חלקי – להסדרה של היחסים בין הרבים, לשכפל אותה או לשנותה (תמיד באופן לא שלם). את הסמכות הזאת, יחד עם המעטים החולקים אותה ומפעילים אותה, אכנה שלטון. בהתאם אגדיר ”פוליטיקה“ (להבדיל מן ”הפוליטי“) בתור המרחב שבו מתנהלים המשא ומתן עם השלטון והמאבקים לתפוס אותו, להפילו או להחליפו (ואשר המונחים ”משא ומתן“, ”תפיסה“ ”הפלה“ ו”החלפה“ של שלטון מקבלים את מובנם בתוכו). לא כל שלטון מאפשר מרחב כזה ולא כל עניין פוליטי מיתרגם לפעולה במרחב כזה. ”שלטון“ הוא מושג רחב הרבה יותר מהמושג ”פוליטיקה“. אנסה לנסח את ההגדרות ואת המשתמע מהן באופן כללי מספיק שיאפשר התפרטות לצורות היסטוריות ותרבותיות שונות של הפוליטי ושל השלטון, ויכיל את רובן אם לא את כולן.

הגדרת המושגים האלה יחד עם דין וחשבון מסוים על השלטון, ובהקשרים היסטוריים רלבנטיים גם על הפוליטיקה, תהיה מרכיב הכרחי בהגדרת הפוליטי. הגדרה זאת מחייבת ומאפשרת להגדיר מחדש שורה של מונחים מצטרפים, בנוסף לשלטון ולפוליטיקה, כ”משטר“, ”ריבוניות“, ”גוף פוליטי“, ”מרחב ציבורי“ וכיוצא באלה. מושגים, כמו בני אדם, מגיעים תמיד

עדי אופיר: המכון להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות ע”ש כהן ומרכז מינרבה למדעי הרוח, אוניברסיטת תל-אביב.

ברבים, וכמו בכל עבודת הגדרה, תחילת הדיון למושג אחד ובידודו ממערך מושגי גדוש ופתוח נעשית רק לצורך הדיון ויש להמשיכה על ידי פתיחת כל הסוגריים שנקבעו במהלכה.

עבודת ההגדרה המוצגת כאן מבקשת להדגים חשיבה מהותנית ניסיונית שבודאי נועדה לכישלון, אבל כישלון זה עצמו עשוי להיות מקור לא אכזב של תובנות. את ההסתייגות הראשונה אפשר לנסח כבר עכשיו: לא תמיד ולא בכל תרבות זוכות כל צורות ההסדרה של יחסי הגומלין בין הרבים לארטיקולציה, לא בכל תרבות הגורם המסדיר הוא גם הגורם המנסח את ההסדרה, ולא בכל תרבות הסמכות להסדיר או לנסח את ההסדרה מיוחסת לגורם אחד. אשוב להסתייגות זאת מאוחר יותר כדי לבדוק אם היומרה לאחדות השלטון – תופעה מוגדרת מבחינה היסטורית וגיאוגרפית – היא תנאי לקיום הפוליטי.*

הפוליטי הוא מה או מי שמציג את השלטון כבעייתי

1.1 פוליטי הוא אפיון של כל עניין שבו השלטון מוצג או מתגלה בפומבי באופן בעייתי. עניין כזה יכול להיות אירוע, מעשה, חפץ, אמירה, מחווה, מבע או יחס (בין אנשים או בין מישור למשהו) (וראו להלן 9.2).

1.11 כשמאפיינים אדם או מוסד כ"פוליטי" משליכים עליהם את אפיון המעשים או האירועים שבהם הם מעורבים, או רואים במעורבות הזאת תכונה מהותית שלהם.

1.12 "בעייתי" יש להבין, לפי ההקשר, כניגוד של "טבעי", "אוטומטי" או "מובן מאליו". במובן הכללי ביותר, בעייתי פירושו מה שיש עוד לקבל הכרעה לגביו, מה שכבר או שעדיין אינו מוסכם, כבר או עדיין לא מנוי וגמור. שעוד לא הכול מנוי וגמור, שעוד צריך ואפשר לקבל הכרעה, זה כל מה שצריך להיות מודעים לו ברגע של הצגת עניין כבעייתי. "מנוי וגמור" הוא האופן שבו השלטון מבקש בדרך כלל להציג את ענייניו: שיקול הדעת התקיים, ההכרעה התקבלה, העניין מוסכם או הוצא אל מחוץ לוויכוח. השלטון מבקש לחתום את העניינים שעל הפרק. פוליטי מאפיינ את המעשה או את האירוע או את המחווה שמעידים שלא הכול חתום – או מעכבים את החתימה ואף מסירים אותה בפועל (וכן להלן, 1.3 ואילך).

מאז ומעולם עסקה התיאוריה הפוליטית בשלטון, אבל לא רק בו, מפני שהשלטון אינו זהה לתחום הפוליטי (ועוד אתעכב בהרחבה על ההבדל הזה). לפעמים דיברה בו במונחים של *dominion*, *power* או *domination*, לפעמים במונחים של ממשלה, משטר או משטרה. השימוש הנכון במונחים בהקשרים ההיסטוריים השונים של התיאוריה הפוליטית אינו יכול להיעשות בלי לפרוש רשת מושגית שלמה ולעקוב בדייקנות אחרי אבחנותיה, ויש להיזהר מפני שיתוף השם בין תיאוריות שונות, במרחקים של זמן ותרבות, ולפעמים גם בסמיכות של זמן

* מכאן ואילך יציין הפונט המשמש כאן (דוד) אתנחתא בפרישת ההגדרה לצורך התייחסות להיבטים שונים של הפוליטי בהקשרים היסטוריים מוגדרים, קרובים או רחוקים.

ותרבות, מפני ששיתוף השם עצמו אין בו כדי ללמד דבר. אבל ישנם כמה מרכיבים משותפים שמאפיינים את רוב השימושים האלה, אולי את כולם, והם חיוניים להבנת הפוליטי. על כן אתעכב עליהם בהרחבה מסוימת.

1.2 שלטון הוא יחס בין עליונים לכפופים; שלטון הוא מוסד חברתי. המוסד החברתי הזה מסדיר יחסי כוח לא סימטריים בין מי שמוסמך לצוות ובין מי שנתבע לציית. שני המרכיבים האלה כרוכים זה בזה לבלי הפרד: יחס העליונות/ כפיפות מעוגן כמוסד חברתי, והמוסד החברתי מְבַנֵּה ומשכפל יחס של עליונות/ כפיפות.

1.21 שלטון נבדל מ"שליטה", "domination", מונח המציין מצב או אפקט של יחסי כוח. ממד של שליטה מצוי בכל שלטון, אבל שום שלטון איננו מתמצה בשליטה והוא מתקיים גם כשהוא "מאבד שליטה", חסר שליטה או מוותר על שליטה בתחום זה או אחר. שלטון הוא מיסוד של יחסי שליטה, והמיסוד עצמו כולל מרכיב שנותר מחוץ לשליטה, אינו חלק מן השליטה ואינו נגזר ממנה. מיסוד יחסי השליטה עשוי להתקיים בצורות שונות, והצורות האלה מצוינות באמצעות המונח "משטר" ("political system" "regime"). "משטר" הוא צורה מופשטת בעלת קווי מתאר יציבים יחסית, מעין אידיאה של היחסים בין שלטון לנשלטים, בין רשויות שונות של השלטון, ובין השלטון למוסדות שונים שמחוצה לו (משפחה, כנסייה וכו'). המשטר נותן צורה ליחסים, להפרדות ולקישורים (בין קבוצות באוכלוסייה, בין תחומי פעולה), להסמכות לדפוסים של הפעלת כוח, להתערבות, לפיקוח וניהול ולפרוצדורות המאפשרות שינוי בדפוסים האלה ומגבילות אותם.

1.22 המשטר הוא הצורה האידיאלית של השלטון, אבל השלטון קובע באופן התנהלותו אם האידיאה המשטרית מתקיימת בפועל, עד כמה האידיאל רחוק מן המציאות, כיצד האידיאל עצמו מיוצג ואף משתנה במשך הזמן. מנגנוני השלטון אמורים להבטיח לא רק את קיומו של שלטון מסוים (או ממשלה מסוימת), אלא את צורת המשטר שבמסגרתה חילופי השלטון מוסדרים. מנגנונים אלה נושאים את החותם המשטרי, כלומר הם מגלמים באופן ספציפי את המבנה המיוחד לאותו משטר ומטביעים אותו מחדש בכל תחומי התערבותם.²

1.23 שלטון הוא המוסד החברתי הנחשב כאחראי – בדרך כלל באמצעות הפעלה מסוימת של כוח ועל בסיס סמכות להשתמש באלימות – להסדרה מתמשכת של יחסי גומלין שמעורבים בהם רבים: קודם כול יחסי כוח המאפשרים כפיפות לשלטון, אבל גם יחסי חליפין מסוגים שונים, תקשורת, יחסי מין וכיוצא באלה. רבים יכולים להיות קשורים יחד ביחסים מוסדרים ומתמשכים גם כשאינם חולקים שפה או תרבות, דת או לאום, קשרי דם או שיוך מעמדי, אבל כשהם כפופים לאותו שלטון אף אחד מאלה אינו הכרחי להסדרת היחסים ביניהם. שלטון הוא היכולת לקשור יחד רבים שאין ביניהם שום דבר משותף חוץ ממנו.

1.231 הקשירה יחד היא הפרדה מאחרים שאינם נקשרים. השלטון המקבץ רבים מפריד בעצם קיומו – וזה העיקרון הראשון של כל הסדרה ושל כל שלטון – בין אלה הכפופים לו לאלה שאינם כפופים לו. קיומו של שלטון משותף הופך כל קשר – בין שארי בשר או בין מאמינים, בין דוברי אותה שפה או בין בעלי אותו אינטרס כלכלי – ליחסי ומוכל בתוך הקשר כללי יותר. בזכות

העובדה הזאת, שלטון הוא מכנה משותף מינימלי והכרחי של הרבים, שעל ההסדרה המתמשכת של היחסים ביניהם הוא מופקד.

1.232 רבים יכולים לחלוק שפה, תרבות, דת, לאום וקשרי דם בלי לחלוק כפיפות לאותו שלטון טריטוריאלי. במקרה כזה הסדרת היחסים ביניהם לא תהיה יציבה בלי סמכות שלטונית שתסדיר אותה. בין קהילות יהודיות בפזורה, כמו בין קהילות מוסלמיות או פרוטסטנטיות במקומות שונים בעולם, אין ולא היו יחסים סדורים, מפני שלא קיימת ולא התקיימה סמכות כזאת. לעומת זה, היחסים בין הקהילות הקתוליות מוסדרים באמצעות המבנה ההיררכי של הכנסייה הקתולית וקיומה של סמכות עליונה בדמות האפיפיור.

1.24 ההכלה נתפסת בדרך כלל כעניין טריטוריאלי, אבל הטריטוריאליות של השלטון אינה תנאי הכרחי שלו. בכנסייה הקתולית, בארגוני מאפיה או בארגון הסחר העולמי השלטון אינו טריטוריאלי. ההכלה היא ביטוי לאחדותו של השלטון, מעבר לריבוי מנגנוני ונציגיו, חוקיו ואורחותיו, מעבר לריבוי הסמכויות שרבים – שהם תמיד מעטים מן הנשלטים – חולקים ביניהם. האחדות הזאת מדומיינת, מיוחסת, מגולמת לכאורה בגוף אחד (של הנסיך או הנשיא או ראש הכנופייה), מיוצגת באינספור דרכים ואף פעם איננה מובטחת. יציבותה משתנה מעת לעת, ממשטר למשטר, תמיד פרומה או מחוררת במידה מסוימת, רבה או מעטה, ידועה או נסתרת. אבל צל האחדות הזאת מוטל תמיד. הוא שייך לשלטון, למיסוד שלו, לעצם קיומו כשלטון.

1.241 שלטון הוא ממד מדומיין של מעשה השררה שהנשלטים נוהגים לייחס לנציגי השלטון – אותם בעלי שררה קונקרטיים המוסמכים להפעיל סוגים שונים של כוח, כגון השוטר, החייל, המאבטח, פקיד מס הכנסה, מנהל בית הספר וכיוצא באלה, ואלה נוהגים לייחס אותו לעצמם. התוספת הזאת מדומיינת אבל לא דמיונית. הממד הזה יוצר זיקה בין ריבוי של בעלי סמכות ובין מקור סמכות אחד, בין בעל הסמכות הקונקרטי ובין מבנה כללי, כולל ואחדותי של הסמכה להפעיל כוח שמייחסים לו בדרך כלל היררכיה וקודקוד ניתנים לזיהוי.³ לא הזיקה, לא המבנה הכולל והאחדותי ולא ההיררכיה בתוכו נתפסים במישרין מתוך עצם הנוכחות או הפעולה של בעל הסמכות, ולכן נדרשת פעולה של הכושר המדמה. אבל לא מדובר בדמיון פרוע, מפני שהציפייה לזיקה של הסמכות הפועלת למבנה כללי ולקיומה של היררכיה בין בעלי סמכות שונים מטעם השלטון ניתנת בעיקרון לשחזור ומקבלת בדרך כלל אישור מחדש בכל מפגש עם נציגי השלטון.

1.242 דמיון זה של השלטון הוא תנאי לפרובלמטיזציה שלו, ולכן תנאי להופעת הפוליטי. בלי הממד המדומיין של השלטון כל מפגש עם נציג שלו היה מתנהל כאירוע של השתלטות, אבל המפגשים האלה הם בדרך כלל הפעלה מחדש של יחסי כפיפות ומרות בין שלטון לנשלטים שהנשלטים מכירים בהם. כשמדמים את השלטון, או כשמדמים את בעל השררה כנציג השלטון, מצמצמים את הצורך בהשתלטות מחדשת, כי גם במקרים שבהם כופרים בלגיטימיות של השלטון, מכירים בכך שנציגיו הם בעלי הסמכות בפועל, ואם לא יצייתו להם הם עלולים להפעיל אלימות הנחשבת, בעיניהם לפחות, חוקית או לגיטימית.

1.25 בהעדר מכנה משותף אחר, שלטון הוא יסוד בלתי ניתן לסילוק שמקיים את הרבים יחד. אבל "העדר מכנה משותף אחר" הוא עניין מופשט כמו מצב הטבע. כפיפות משותפת לאותו שלטון

יוצרת התאגדויות נמשכות שאינן משוכפלות או מוסדרות על ידי השלטון. השלטון עשוי לעצב כל התאגדות (association) וההתאגדויות הקיימות בלעדיו עשויות לעצב אותו, אבל השלטון אינו המקור של כל ההתאגדויות ואין התאגדות אחת קודמת שהיא המקור לשלטון. שלטון אינו אלא שארית של התאגדות שאי אפשר להעמיד על שום התאגדות אחרת. וכן להפך: ההתאגדות תמיד כוללת יותר ממה שמייצג השלטון המשותף (להלן 1.51). כל הצגה של העודפות הזאת כעודפות ביחס לשלטון היא גם פרובלמטיזציה של השלטון – שאינו מכיל אותה, או שהוא מתערב בה אף כי אינו אמור להכיל אותה, או מפקיר אותה או מחבל בה או בוגד בה. כל הצגה של השלטון כבעייתי היא גם הצגה של ההתאגדות העודפת.

1.251 כשהשלטון או ההתאגדות (שהוא השארית שלה, שהיא העודפות שלו) מוצגים באופן בעייתי בפומבי, מתרחש אירוע פוליטי ורבים הופכים לציבור פוליטי. וכן להפך: רבים הופכים לציבור פוליטי באמצעות יחס בעייתי לשלטון או להתאגדות שבה הוא מעורב. היחס הבעייתי כרוך לעתים קרובות בהופעתו של השלטון כור, נבדל, בלתי נגיש, מתנשא או דורסני, אבל לא בהכרח. השלטון עשוי להיתפס כהמשך של פעילות והתפתחות מהלך החיים הרגיל, כסביבה שחשים בה בית, מבקשים להשתייך אליה ולהיטמע בה, או כסוג של משאב שמבקשים להשתלט עליו, לנכס אותו ולהשתמש בו. כל האפשרויות האלה כוללות מרכיב מדומיין המעניק לשלטון אחדות (להלן 5.4-5.3). רציונל ורצון.

1.3 הפרובלמטיזציה של השלטון החיונית להופעתו של הפוליטי מתייחסת בראש וראשונה למערך השליטה, כלומר לממשק הקונקרטי, למנגנונים ולפרקטיקות שבאמצעותם השלטון מתנהל, מנהל את חיי הנשלטים, מושל בהם ומבטיח את מתן השירותים השונים לציבור, מווסת אלימות ומפעיל אותה, מגן על חלק מן הנשלטים ומפקיר או תוקף אחרים, מפקח על חלוקת משאבים ועל הקצאת סמכויות ותארים, רושם את העבר המשותף ומתכנן את העתיד המשותף.⁴ אבל הפרובלמטיזציה של השלטון עשויה להתייחס לכל ממד של היחסים שהשלטון אמור לשכפל או לבטל, להגביל או להעצים, ובקיצור לכל היבט של היחסים שהשלטון מסדיר בפועל או אמור להסדיר (לפי הצורה שבה הוא מדומיין על ידי חלק מן הכפופים לו, כלומר לא רק לאופני ההסדרה המתבצעת בפועל ובמישרין באמצעות מערך השליטה).⁵

1.31 מצד אחד, הפרובלמטיזציה עשויה להתייחס למשטר עצמו, הן במשמעותו כאידיאה המוצבת כאידיאל של השלטון והן במשמעותו כחותם של ההתנהלות השלטונית בפועל. מצד שני, הפרובלמטיזציה עשויה להתנהל בדיוק לפי כללי המשטר ואופן ישומם על ידי השלטון, באמצעות בחירות חופשיות, מנגנונים המבטיחים ייצוג לחלק מן הנשלטים (תמיד רק לחלק; תמיד נותרים נשלטים לא-מיוצגים), דיונים פרלמנטריים, ישיבות ממשלה, התייעצויות בין בעלי תפקידים, עיתונות חופשית וכדומה (וכן להלן 4.2 ואילך).

1.4 להציג את השלטון כבעייתי פירושו להצביע על היבט בהסדרת היחסים שאמור להיות אחרת מכפי שהוא. לפעמים מבקשים פחות שלטון ולפעמים יותר, פחות או יותר הסדרה, בתחומים כאלה או אחרים, באופן כזה או אחר. הצגת השלטון כבעייתי פירושה החדרה של הבדל לארטיקולציה

של יחסי השליטה: בין ראוי למצוי, בין רב למעט, בין בלתי נמנע לכזה שאפשר להימנע ממנו, בין מקום למקום ובין זמן לזמן. הניסוח הקיצוני ביותר של הפרובלמטיזציה הזאת הוא תביעה לביטול גמור של השלטון מצד אחד או לנטורליזציה גמורה שלו מצד שני. אנרכיה או הדחקה.

1.41 להציג את השלטון או כל היבט של היחסים המוסדרים באמצעותו כבעייתי פירושו לקטוע את הנוכחות המובנת מאליה של השלטון, או את הממד האוטומטי של החזרה שמאפשרת את ההסדרה. החזרה על היבט מסוים ביחסים שהוסדרו קודם נקטעת על ידי ההיגד או האקט הפוליטי. מופיעה שאלה או תביעה או קובלנה, התחמקות גלויה, סירוב או התנגדות אלימה, סטייה מכללי הטקס, הסטה של המבט או של העניין המדובר, שמציגים את החזרה כלא-ראויה או לא-רצויה או בדיוק להפך, כחיונית וראויה, אבל בכל מקרה כלא-הכרחית. מופיעות אפשרויות אחרות לפעולה שקוטעת את החזרה והן מוצגות בפומבי כאפשרויות של רבים: הן מוצעות לרבים או נתבעות על ידיהם.

1.42 הבעייתיות הנחשפת נוגעת לחזרה הלא מובנת מאליה – לאי-היקבעות העקרונית – של יחסי הכפיפות ושל כל יחסי הכוח המתקיימים בחסותם. היא נחשפת בהפגנות תמיכה בשלטון בדיוק כמו בהפגנות שקוראות להפלתו. האי-הכרחיות של החזרה עשויה להופיע גם כשחוזרים ומשכפלים, בדיוק נמרץ, את תנאי הכפיפות והחלוקה שכרוכים במיסוד יחסי השליטה, ולא רק כשמבקשים לשנות את התנאים האלה מן היסוד (להלן 3.2). ההבדל בין הקונפורמיסט למורד ובין החסיד למבקר איננו במידת הפוליטיות של מעשיהם. מה שקובע את הפוליטיות של המעשה והמחווה, הדיבור והאירוע, הוא העובדה שהם מתרחשים על רקע האפשרות (שצפה פתאום או היתה מונחת שם מן ההתחלה) שהרציפות של תנאי הכפיפות ודפוסי היחסים המהווים את השלטון תיקטע. לכן צריך להוסיף ולומר שפרובלמטיזציה של השלטון היא כמובן בעיה של השלטון, אבל גם של כל אלה שהשלטון הוא מכנה משותף שלהם; התאגדותם ביחסי הכפיפות מונחת על כף המאזניים בכל הצגה של השלטון כבעיה.

1.43 האי-היקבעות העקרונית של יחסי הכפיפות היא תנאי האפשרות של הפוליטי – החירות לפעול אחרת מכפי שנהוג או מקובל, מכפי שמורה השלטון, מכפי שמצפים האחרים, מכפי שמצווה ההרגל שהפך לטבע שני, לאינסטינקט. החירות לפעול אחרת קודמת לחירות מכפיפות (אריסטו) או לחירות לחולל משהו חדש (ארנדט), ומוכלת בצורות אלו של חירות. כשהחירות מוצבת כתכלית המעשה הפוליטי או מוצגת כערך פוליטי ראשון במעלה, מדובר במאבק להכרת השלטון בלגיטימיות של החירות לפעול אחרת, בהרחבת התחומים שבהם מותר לפעול אחרת ובהגנה עליהם, אבל לא בעצם החירות לפעול אחרת, שהיא תמיד-כבר-שם.

1.44 משטרים נבדלים זה מזה במידת הסובלנות שלהם לעצם הנכחת האפשרות שלגיטימי לפעול אחרת. ככל שהמשטר דכאני יותר, האפשרות לפעול אחרת מוצגת כשהיא כרוכה במוות, בסילוק או בחיסול. ככל שהמשטר דכאני יותר קשה יותר להפוך מרחבים של קיום יחד ברבים לאתרים שבהם האפשרות לפעול אחרת תוצג בפומבי. במשטרים דכאניים הרחובות רייקים, או מלאים ביחידים סגורים בקונכיותיהם ונמנעים ככל האפשר מכל התגודדות שעלולה להוביל לסימני

התאגדות. במרחב המשותף המונים מתכנסים יחד רק כדי לתת אישור לשלטון, בסיטואציות שבהן הפרובלמטיזציה הפומבית שלו אינה מהווה בכלל אופציה. אבל אפילו בשיא הטרור של המשטרים הטוטאליטריים אפשר היה לפעול אחרת, באופן פוליטי. בגיטאות ובמחנות ההשמדה, כשהאפשרות לפעול אחרת היתה כרוכה במישרין במוות המוני ומידי, אנשים השתמשו בנכונותם למות ובהצגת מותם ברבים כדי לברוא מרחב למעשים פוליטיים.

1.5 ברגע ההצגה הפומבית של השלטון כבעייתי, הרבים השותפים להיגד הפומבי כנמענים מופיעים לעצמם – במובלע או במפורש – בזיקתם לשלטון. הם מופיעים כציבור של שותפים. כאמור, הם שותפים לפחות בדבר אחד – בשלטון המסדיר אותם.

1.51 היחס הבעייתי לשלטון הוא אופן ההופעה של ההתאגדות, הצגתה לעצמה, אבל לא אופן הקיום שלה. חלקים ממנה נותרים תמיד אטומים לפרובלמטיזציה הפוליטית. בהתאגדות יש תמיד יותר רבדים מכפי שהארטיקולציה של השלטון הנחשף ברגע הפרובלמטיזציה שלו מסמנת. הקיום המשותף מכיל תמיד יותר ממה שמופיע דרך היחס הבעייתי לשלטון המשותף (כלומר היחס המציב את השלטון כבעיה).

1.52 פוליטי הוא תמטיזציה (או ארטיקולציה) ופרובלמטיזציה של צורות שליטה ואופני הישלטות; אבל תמיד יש יותר צורות שליטה ואופני הישלטות ממה שזוכה לארטיקולציה, ותמיד יש יותר צורות שליטה ואופני הישלטות שקיבלו ביטוי מפורש בשיח מאשר כאלה שזכו לפרובלמטיזציה. הפוליטי רודף אחרי השלטון ולעולם אינו מדביק אותו, אבל צריך לזכור שגם השלטון אינו חדל לרדוף אחרי הרבים ולנסות להדביק את כל מה שחומק משליטתו בגלל ההתרבות וההשתנות המאפיינות אותם. הנהרה שלמה של השלטון ושל הקיום המשותף היא אופק אידיאלי, בלתי אפשרי, של המאמצים לרציונליזציה של המשטר הכולל את שניהם (קיום משותף ושלטון).

פוליטי הוא תכונה שקיומה מוגבל לאקט הייחוס שלה

2.1 פוליטי הוא תכונה שאירועים, מעשים, חפצים ויחסים מגלמים או עוטים אותה כשהם מעורבים בהצגה פומבית של השלטון (או של אחד מפניו, או של יחסי כוח שהשלטון מסדיר או אמור להסדיר) כבעייתי.

2.11 "פוליטי" אינו שם של תחום, למשל התחום שבו עוסקים באופן פומבי במה שמשותף, או במה שזקוק להסכמה או לאישור של הרבים. הפוליטי גם אינו פוליטיקה, שהיא ספרת פעולה מוסדרת פחות או יותר, ובה נאבקים על תפיסת השלטון ועיצוב התנהלותו, על חלוקת המשאבים, על עמדות הכוח והסמכויות ועל כל מה שמחלקים באמצעות המנגנונים השלטוניים (להלן 10.3). אם יש תחום כזה וספרת פעולה כזאת, פעולת התייחוס שלהם והמאבקים סביבה הם עניינים פוליטיים מובהקים. המאבקים האלה כוללים הרחקה מן הפוליטיקה או מן התחום המכונה פוליטי, אבל ההרחקה עצמה אינה יכולה לבטל את הפוליטיות של מה או של מי שמורחק.

2.2 אפשר לייחס אפיון פוליטי לכל דבר: שיר, מכשיר, פיהוק, חיבוק, גוף ערום, גוף מרוטש, עץ

כרות, שדה פורח, רוח סערה, בצורת, שעמום, שיעורי לידה ומוות, צורות מוות. אבל לא די לומר "זה פוליטי". כדי שדבר-מה יהיה פוליטי צריך שתקיים בו או באמצעותו פרובלמטיזציה פומבית של השלטון או של יחסי הכוח שהוא מעורב או אמור להיות מעורב בהסדרתם. מישהו או משהו צריך להצביע על הדבר, וגם להצביע באמצעות הדבר על השלטון ולהציג אותו עצמו או את אחד מפניו כבעייתי.

2.21 אותו דבר בדיוק קורה כשמציגים דבר-מה כ"לא-פוליטי" ומבינים את הפוליטי כשם של תחום. במקרה כזה, להציג עניין כ"לא-פוליטי" פירושו להצביע על מיקומו של העניין מחוץ לתחום שההגדרה שלו ידועה כביכול מראש. לפעמים מתכוונים לכך שמי שפועל ממקום כזה אינו אמור להתערב בענייני השלטון, ולפעמים לכך שהשלטון אינו אמור להתערב בענייניו (לפעמים טוענים לאי-התערבות הדדית). אומרים למעשה: "הנה מי שאינו אמור להתערב בשלטון", או "הנה מה שהשלטון לא אמור להסדיר או אמור לא להסדיר". די בכך להציג את אחד מהיבטיו של השלטון כבעייתי. הפוליטיות של העניין נשמרת גם כשהיא נשללת בהיגד המפורש "זה לא-פוליטי". ההיגד "זה פוליטי" וההיגד "זה לא פוליטי" (במשמעות שניתנה להם כאן), אף על פי שהם מבקשים להשיג תוצאות הפוכות (לפתוח עניין לדיון פומבי או לסגור אותו מפניו, לחשוף או להדחיק את יחסי הכוח הפועלים, להקשות על קבלת הכרעה או להפוך את ההכרעה לעניין פרטי או מקצועי או טכני), הם שני אופנים שקולים פחות או יותר להטבלה של עניין כפוליטי.

2.22 עניין יכול להיות פוליטי גם אם לא מצביעים עליו ככזה. די שישמש מקום שבו השלטון מופיע כבעייתי, כמצע לארטיקולציה של השלטון כבעייתי. כשהעניין הזה חדש (יחסית) – הרגלי צריכה למשל – יופיע עד מהרה מישהו שיאמר "זה [לא] פוליטי". כשהעניין נחשב כעניין פוליטי מובהק – סדרי הבחירות למשל – אין צורך בהצבעה המטבילה; הגדרת העניין כפוליטי היא חלק מהמרחב המובן מאליו של המשא ומתן והמאבק על הסדרתו.

2.3 הפוליטיקה היא תחום העניינים שבו כל מה שמופיע הוא כבר ממילא פוליטי, אבל לא כל מה שיש בה מופיע. מצד אחד אין צורך באקט מיוחד של הטבילה כדי שמה שכן מופיע יהיה פוליטי; מצד שני, כל אירוע או פעולה בספרה הפוליטית מופיעים בפומבי, ולכן לא כל מה שהיא כוללת הוא פוליטי.

2.31 גם ההרחקה מן הפוליטיקה ומן הספרה הפוליטית הם עניינים פוליטיים. ברגע שהלא-פוליטי בעיקרון נחשף ומוצג ככזה, הוא כבר נוטל חלק בפוליטי. אם ההיגד "זה לא פוליטי" הוא צורה של הטבלת עניין כפוליטי, הספרה הפוליטית כוללת גם את מה שהוגדר במפורש כמצוי מחוצה לה. הפרדוקס ייעלם אם לא נתייחס אל הפוליטי כאל תחום אלא כאל תכונה שקיומה מוגבל לאקט הייחוס שלה.

2.4 פוליטי הוא תכונה המיוחסת לעניין ומתקיימת בו בזכות אירוע הפרובלמטיזציה של השלטון או אחד מפניו. זו תכונה המוענקת בהיגד, במעשה אמירה (או כתיבה), במחווה שמביעה. אבל התכונה המוענקת אינה שוכנת בדבר הפוליטי, לא במעשה ולא בשיר, לא ברצח ולא בהכרזה. היא מוענקת לדבר בלי לדבוק בו. כתכונה, הפוליטי לעולם איננו חלק ממהות העניין. זו תכונה

המוענקת מבחון, במעשה האמירה, באקט המייחס. היא שוקה על העניין הפוליטי כל זמן ששוקה עליו ההיגד המציג אותו בזיקתו לשלטון ומציג באמצעותו את השלטון או את אחד מפניו כבעייתיים. פוליטי הוא תכונה שתלויה בקיומו של אירוע (האמירה, הייחוס, הפירוש, ההצגה בפומבי) ומתקיימת רק בזמן האירוע.

2.41 קל לטעות ולראות בפוליטי רק אירוע או רק תכונה, אך האירוע לבדו אינו מספיק וגם לא התכונה לבדה: התכונה זקוקה לאירוע המייחס אותה לעניין שיופיע כפוליטי; האירוע צריך להיות תמיד-גם אירוע של ייחוס, שהפוליטי מופיע בו כתכונה המיוחסת לעניין כלשהו.

2.42 כדי שפוליטי יופיע כתכונה בת-קיימא מוכרחים לחזור על האמירה, להיזכר באירוע, להציג שוב ושוב את הדבר הפוליטי בזיקתו לשלטון ואת השלטון כבעייתי. זאת חזרה "אל" שאיננה מבקשת להנכיח מחדש את האירוע אלא לשוב ולהפעיל אותו, וזאת חזרה "על" שהיא תמיד חזרה עם הברל, במשפטים עצמם, במרכיבי ההיגד או בטון שבו הוא מתנסח, שחוזרת בהם הצגת הזיקה לשלטון והצגת השלטון כבעייתי. הדיבור הפומבי יכול להטביל כל עניין כפוליטי – יצירות אמנות, תלושי שכר, הרגלי תזונה, שיטות ריפוי, יחסי מין, גינוני נימוסים של שופטים – אבל הוא לא מסוגל לתחוק לבדו את הפוליטיות של העניין הפוליטי. לא די בכך שכל באי בית המשפט יקראו מאמר מלומד המציג את גלימת השופט, למשל, או את עיצוב המרחב בבית המשפט כעניינים פוליטיים, גם אם יסכימו עם כל טענותיו. הפוליטיות הזאת תיעלם אם תישאר כטענה שנטענה באיזה מאמר. היא זקוקה להפעלה מחדש (re-enactment), לחזרה של ההיגד המציב את הגלימה בזיקה לשלטון ואת השלטון כבעייתי, לחזרה של ההצגה בפומבי. הפוליטי כתכונה זקוק לחזרה אינסופית של ההטבלה כפוליטי, וזו מצידה זקוקה לקיום – מתמשך או נולד מחדש – של רבים הנועדים יחד כציבור.

2.43 הפוליטיות של דבר-מה נמצאת או שוכנת בחזרה על אקט שבו הוא עובר פוליטיזציה, מוטבל לפוליטי. ההטבלה של דבר-מה לפוליטי היא הרגע שבו אותו דבר מעורב בפרובלמטיזציה של השלטון. כאמור, האמירה המפורשת "זה (לא) פוליטי" איננה הכרחית לקיומו של הרגע הזה, אבל היא מספקת לו תבנית פרדיגמטית.

תנאים הכרחיים לקיומו של דבר-מה כעניין פוליטי

3. מן ההגדרה שהוצגה עד כה נגזרים שלושה תנאים הכרחיים לקיומו של דבר-מה כעניין פוליטי: צריך שיהיה שלטון, שהשלטון יופיע כבעייתי, ושהצגתו ככזה תהיה פומבית.

3.1 צריך שיהיה שלטון. העניין הפוליטי מופיע ומתקיים תמיד ביחס לשלטון או ליחסי כוח שהשלטון מסדיר או צריך להסדיר. קיומו של הפוליטי מניח את השלטון בתור מה שתמיד-כבר קיים. הרבים שהופכים לציבור שהשלטון מופיע בקרבו כבעייתי הם תמיד-כבר נשלטים, כפופים לאיזשהו שלטון, אחד לפחות. הארטיקולציה של השלטון והפרובלמטיזציה שלו באקט ההטבלה כפוליטי מגלה את השלטון כקודם לפוליטי ואת הפוליטי כפרזיטי לשלטון. הפוליטי איננו קודם

לשלטון, כמו שמניחות תורות אחדות של אמנה חברתית, וגם אינו מתכוונן יחד איתו באירוע של כינון משותף אלא תמיד מאוחר לו, כמו שהדמות קודמת לרפלקסיה של דמות, וכמו שמחשבה קודמת רפלקסיה המציבה אותה מושא למחשבה חדשה.

3.2 השלטון צריך להופיע כבעייתי. העניין הפוליטי מופיע ומתקיים רק במקום ובזמן שבהם מתקיימת הפרובלמטיזציה הזאת, ורק עד כמה שהיא מתקיימת. שלטון מופיע כבעיה גם מתוך הלגיטימציה המפורשת שלו או באמצעות שכפול מאשר (אפירמטיבי) של יחסי הכוח, מפני שאלה נעשים בתגובה לקריאת תגר על השלטון או מתוך הטרמה של קריאת תגר כזאת.

3.3 הפרובלמטיזציה של השלטון צריכה להיות פומבית. עניין יופיע ויתקיים כפוליטי רק ככל שהפרובלמטיזציה של השלטון, שהוא המצע והזדמנות שלה, היא פומבית, חשופה לרבים.

הבהרת התנאים על דרך השלילה

4. אפשר להבהיר את הקביעה הזאת באמצעות תיאור המצב ההופכי – המצב שבו התנאי אינו מתקיים – ושלילתו. נתקדם כאן בסדר הפוך, מדרישת הפומביות לעצם קיומו של שלטון.

4.1 חשאיות. מעשה, אמירה או יחס שמציגים את השלטון כבעיה אך עושים זאת בחשאי, ברשות היחיד, ביחסים שבינו לבינה, בלי שיש לאירוע הזה ממד פומבי – אינם פוליטיים. הפומביות היא תנאי הנוגע רק למעשה עצמו. כשמחוללי המעשה נותרים אנונימיים (בפעולת טרור, למשל, או במכתב גלוי ולא חתום), הפוליטיות שלו לא נפגעת; היא כן נפגעת כשהמעשה עצמו נותר עלום. מעשה כזה עשוי להיות בעיה של השלטון (תככנות, קשר סודי לרצח המלך). אבל עד שלא יוצג בין רבים, עד שלא יופיע ציבור שיהווה נמען להיגד המציג את השלטון כבעייתי, המעשה לא יהיה פוליטי. לא כל בעיה של השלטון היא בעיה פוליטית, אבל כל בעיה פוליטית היא תמיד גם בעיה של השלטון.

4.2 קיום לא בעייתי של השלטון. מעשה או אמירה או יחס שמבטאים זיקה לשלטון אבל אינם מציגים אותו (או פן שלו, או את יחסי הכוח שהוא מסדיר או אמור להסדיר) כבעייתיים אינם פוליטיים. חותמת הדואר, שטר הכסף, "כן המפקד", דרך המלך, שאלות ותשובות בין שוטר גבול למהגר או תייר בשדה התעופה – כולם נושאים את חותם השלטון, ובאף אחד מהם אין הכרח שהשלטון יופיע כבעייתי. בדרך כלל הם מגלמים את השלטון ומשכפלים אותו ואת יחסי הכוח שהוא מופקד עליהם בלי לערער על האופי המובן מאליו של השתררות השלטון והתנהלותו, בלי שיופיע באמצעותם אותו מרווח שדרכו מתגלה השלטון (או אחד מפניו) כבעייתי. כדי להעניק להם אפיון פוליטי צריך להצביע עליהם ולהצביע באמצעותם על השלטון המגולם בהם כבעייתי.

4.3 עצם קיומו של שלטון. הקיום ברבים איננו תמיד-כבר פוליטי,⁶ ולא כל פרובלמטיזציה של יחסים היא אירוע פוליטי, גם אם הפרובלמטיזציה עצמה היא פומבית. מה שהופך קיום ברבים לפוליטי הוא התאגדות שהסדרה שלה – וליתר דיוק הסמכות לייצג את ההסדרה, לשכפל אותה או לשנותה, הסמכות שהיא השלטון (ראו ההקדמה לעיל) – מונחת על כף המאזניים ומוצבת

בסימן שאלה. אני נוסע עכשיו ברכבת. יש לי עניין מסוים באנשים שנקלעתי לחברתם והם יושבים במושבים הסמוכים. זה עניין חולף: לא להתקרב יותר מדי, לדבר בנימוס, להתעלם מהפטפטן שלידי, מהילדים הרעשנים שמאחור, או לנסות להשתיק אותם, או לקרוא לכרטיסן כדי שינסה להרגיע אותם ולקוות שהסמכות שלו ברכבת מובנת מאליה. סיטואציות כאלה מתרחשות לאינספור, בכיתה, בבית קפה, ברחוב. הרגע הפוליטי לא מתרחש מעצם הקיום עם אחרים ולצידם, וגם לא ברגע שסדירות היחסים בין הרבים מופרת; הוא מופיע רק כשהסמכות הקשורה בהסדרה מוצגת בפומבי כלא-מובנת-מאליה והזיקה אליה מחייבת הכרעה; באותו רגע מופיעים גם הרבים שחולקים את ההכרעה הזאת.

אי אפשר להעמיד את הפוליטי על עצם קיומם של רבים אלה לצד אלה, אלה עם אלה

5.1 הרבים רבים ומתִרבים, מתכנסים ומתפזרים, מתקבצים ונחלקים, נלחמים ומתפייסים, עובדים יחד ולחוד, עוסקים בחילופי דברים (בכל משמעויות הביטוי), בהתקשרות ובתקשורת, מתפרנסים זה מזה וזה על חשבון זה, לומדים זה מזה, עוזרים ונעזרים, בוגדים ונבגדים, פוגעים ונסלחים, גוזלים ומעניקים בנדיבות, מקנאים זה בזה ושמחים זה עם זה, שונאים ואוהבים. כל אחד מהיחסים האלה עשוי להיות אקראי וחולף, חסר מבנה וסדר. לפחות חלק מהיחסים האלה מוסדרים ומתרחשים בסדירות. פוליטי הוא אפיון של היחס לקיום ברבים שמציף את הסדרת אותו קיום-יחד-ברבים כבעיה המוצגת בפני רבים.

5.2 לפי הניסוח הזה של הגדרת הפוליטי אפשר לטעות ולראות בשלטון נגזרת אפשרית ולא הכרחית של הקיום יחד-ברבים. אבל בלי הסדרה של היחסים ביניהם הרבים היו מתפזרים, המגעים היו משתנים בלי הרף, לא היה אפשר היה לבטוח ביחסי החליפין, החזרה של ההיות-עם-לצד-ומול אחרים לא היתה אפשרית, לא היה אפשר לחשוב על היחד, ומוכן שהקיום יחד-ברבים לא היה יכול להופיע כבעיה. הסִדְרָה, במובנה הכללי ביותר, היא הכפפה של רבים לאותן תבניות של יחסים, שחלקן או כולן נתונות בתוך סכמה קבועה פחות או יותר (לפחות לזמן מה) של יחסי כפיפות בין רבים למעטים. הסדרה היא תמיד גם הקבצה. תבנית היחסים מתקיימת בין רבים אלה ולא בין אחרים (לעיל). לכן אפשר לומר שפוליטי הוא אפיון של קיום יחד שמציב את אופני הקיום המשותף כבעיה של רבים, שהשלטון הוא המכנה המשותף שלהם.

5.21 האם אפשר לחשוב על היחד ברבים בלי לחשוב על שלטון? רק אם מתעלמים מצל נוכחותו בין הרבים, מן העקבות שהותיר אחריו, מן הסימנים המבשרים את הופעתו הקרובה, הוודאית או האפשרית. או שהשלטון מזמן את הרבים יחד, או שהוא מניח להם להתאגד, להתקשר, להחליף ביניהם דברים ודיבורים, או שהוא מתערב כשהם עושים זאת, מגביל ומכוון, מלווה ועוקב, רושם ומפקח, מדרבן ומונע.

5.22 אי אפשר למתוח קו ברור שמפריד בין השלטון לנשלטים המרובים. החייל הוא קרוב משפחה של השכן, הבן של השוטר לומד עם הילדים שלנו באותו בית ספר, גם לראש הממשלה יש חברים,

וכמעט לכל אחד יש מכר או מודע שמכיר מישהו שמקושר לשלטון. ההתרועעות מכרסמת בנישאות של השלטון, בסמכותיות שלו, ביכולתו לצוות. כדי לשלוט צריך לכונן מחדש זרות, למתוח מחדש את קווי ההפרדה. צריך להכיר בחבר, במכר, בקרוב, בתור שלוחים של מישהו או משהו זר. הם יכולים לשמור על השם הפרטי שלהם, אבל שם המשפחה הוא השם של השלטון.

5.3 כשהם חושפים את השלטון כבעייתי הרבים גם תופסים את השלטון כאחד ובכך משתתפים בדרכם בשכפול יחסי הכפיפות. דמיון או ייחוס של אֶחָדיות כזאת נחוץ להם כדי לתמוך בשלטון או להתנגד לו, להיאבק על תפיסת השלטון או על עיצוב מחדש של ההתאגדות שהשלטון הוא המכנה המשותף שלה. האחדיות הזאת איננה תוכן מוסכם על רבים וגם לא חלק מן התוכן הנחשב בהכרח על ידי כל אחד ואחד מן הרבים; האחדיות הזאת נמצאת בין הרבים, מובלעת בחילופי הדברים ביניהם, במשא ומתן, בבריתות ובהתנגשויות. היומרה של השלטונות, המרובים תמיד, להופיע כאחד – מגולמים בדמות אחת, במוסד אחד, בטריטוריה או באוכלוסייה אחת, תלויה בהיענות הרבים. אם לא ייחסו לשלטון אחדות מעבר לריבוי נציגיו ומנגנוניו, ייצוגיו וסמליו, אם לא יראו בו מכנה משותף שלהם מעבר לאינספור הבדלים שביניהם, יחזור הריבוי (של שלטונות ושל קבוצות נשלטים) ויכסה את דמות האחד, יתיר את המעשה הפוליטי, יגזול מהאירוע הפוליטי את מובנו, ובסופו של דבר יפגע באפשרות להציג את הרבים בתור "הגוף הפוליטי" (body politic).

פועלים במפעלים שונים זקוקים לדמיון מערך שליטה כלכלי משותף כדי לא למצוא את עצמם בודדים מול בעל המפעל בסכסוך שיהיה קל להגדירו כ"לא פוליטי"; במאבק לשינוי מעמד האישה, נשים צריכות לדמיון משטר מגדרי שהן כפופות לו יחד עם נשים וגברים אחרים כדי לא למצוא את עצמן לבד בבית, מחוץ למרחב הפוליטי, מול בעל או אב דכאני. אזרחים יהודים בישראל ופלסטינים בישראל ובשטחים, אזרחים ולא-אזרחים, צריכים לדמיון את עצמם כפופים לאותו שלטון, במסגרת אותו משטר, כדי להיאבק בו יחד ולחתור להחלפתו. הטענה שיש קשר **מבני** בין תנאי התעסוקה במפעלים השונים, או בין יחסי כוח מגדריים במשפחות שונות, או בין השליטה באזרחים היהודים לשליטה בלא-אזרחים הפלסטינים, או בין מבני שליטה שונים כמו אלה המוזכרים כאן, היא סימן היכר של פוליטיזציה: אותן שלטון משותף לרבים. בבת אחת מופיעים גם קווי המתאר של שלטון אחד (או שיטה, או משטר, או מערך כלכלי-פוליטי, שמעניקים לכוח הפועל כאן ועכשיו את מקומו במסגרת סדר כללי שאפשר לייחס לו דמות [figure] אחת), וגם קווי המתאר של התאגדות כללית (החורגת ממסגרת המאבק המקומי) באותם תנאי כפיפות, במסגרת אותו שלטון (וכן 6.2 להלן).

5.31 לפעמים קווי המתאר של ההתאגדות ברורים וקשה לדמיון את "אותו שלטון"; לפעמים השלטון נוכח בבירור וקשה לדמיון את קווי המתאר של ההתאגדות, ולפעמים שני הקשיים מתקיימים יחד. המעשה או האירוע הפוליטי מוציאים לאור בעת ובעונה אחת גם את השלטון וגם את ההתאגדות הכרוכה בו (או להפך, את ההתאגדות ואת השלטון שנכרך בה).

5.4 ההתאגדות איננה חתומה, גם לא על ידי השלטון,⁷ אבל חתימה כזאת – צירוף של סגירה וייצוג שמקבע אותה – היא בדרך כלל פרויקט של השלטון. הפרויקט הזה מכונן קודם להשיג את חתימת השלטון עצמו כהתאגדות של מעטים בעלי סמכות (לצוות על רבים). גם החתימה

הזאת היא פרויקט שאי אפשר לחתום אותו אחת ולתמיד. ובכל זאת, גם בלי חתימה, תמיד מדובר ב"אותו" שלטון. האֶקְדִּיּוֹת שלו היא האחד של המובן. כמו ההוויה שאפשר לומר אותה באינספור דרכים אבל מובנה אחד, כך השלטון מופיע, כשהוא מופיע באופן פוליטי, כיש שאפשר לומר אותו באינספור דרכים אבל מובנו אחד, והאחדיות – התמדתו כאותו שלטון, מעל ומעבר לכל הדרכים לומר אותו, מטעמו או כנגדו – היא המובן שלו.

5.5 הרבה נציגים של השלטון והרבה מן הרבים הרבים עם השלטון מתפקדים כ"שומרי המובן" של השלטון.⁸ שומרים אלה אינם מופקדים על שמירת השלטון מפני המבקשים לתפוס אותו, אלא מפני אלה המבקשים לומר אותו ברבים, בפני כופרים ופגאנים פוליטיאסטים המתכחשים לדמות האחד של השלטון. מושחתים, משלמי שוחד, משתמטים, נוודים, חסרי בית, תיירים חסרי זהות ונזירים ללא מסדר – אלה הטיפוסים שמפניהם שומרי המובן צריכים להיזהר.

5.51 המעשה הלא-פוליטי הוא זה שבו יחידים חומקים מן השלטון, עוקפים את מחסומיו, חומקים מתחת לרדאר הסטטיסטי, המינהלי והמשפטי שלו, מפקיעים אותו מרשות הרבים, גונבים את כספו, משתמשים בו לצרכיהם הפרטיים, מתעלמים מן ההתאגדות שהוא כופה או מאפשר, ועושים את כל זאת בחשאי. החשאיות מחסלת כל דבר פוליטי. כשמוציאים לאור את המעשים והאירועים האלה וחושפים בפומבי את אופי הזיקה שלהם לשלטון, מטבילים אותם בחזרה כפוליטיים, הופכים את ההשתמטות הפרטית למעשה פוליטי, את השחיתות לצורה של מאבק בשלטון או על השלטון, ואת הנוודים החומקים מן הרשויות למי שקוראים תגר על השלטון ומספקים לו הזדמנות להרחיב את טווח ועומק החדירה שלו לעולם החיים.

בפוליס זכתה צורת הקיום-יחד של הרבים – כלומר אופן כפיפותם לאותו שלטון או לאותם סדרים – לאתרים משלה, במרחב המשותף של העיר, שבהם היא הופיעה כבעיה שרבים עסקו בה בפומבי. חירות הרבים (גברים יוונים בני הפוליס, שהיו כמובן מיעוט מבין התושבים הכפופים לשלטון בעיר) שהתאפשרה בפוליס והבדילה אותה מערי מלוכה וממלכות העולם העתיק שבהם שרר שלטון יחיד עודדה צורות שונות של קיום פוליטי והצמיחה ז'אנרים של הטבלה כפוליטי. בזכות הפילוסופיה הפוליטית היוונית ותפקידה במסורת של המחשבה הפוליטית במערב הפכה הפוליס היוונית לפרדיגמה של קיום פוליטי במערב, אם לא לַאֲמַת היסודית ולַאֲמַת המידה שלו. היסטוריונים כפינלי ופילוסופים כארנדט אף זיהו את הפוליטי עם תנאי הופעתו ההיסטוריים בפוליס הקלאסית וצמצמו מאוד את טווח המשמעות של המושג.⁹

הפילוסופיה הפוליטית שנולדה ביוון היתה בעצמה צורה משוכללת של פרובלמטיזציה של השלטון, גם כאשר הטיפה – אצל אפלטון ובהשפעתו – לנטישה של המרחב המשותף לטובת מרחב אלטרנטיבי מצומצם ומדומיין של השיח הפילוסופי, שאמור היה להיות מוגן מפגעי ההמון ומן החשיפה הישירה למאבק על השלטון.¹⁰ העובדה שהפוליס קבעה את הפרספקטיבה למחשבה על הפוליטי גרמה לכך שהפילוסופיה הפוליטית המערבית התקשתה במשך זמן רב לזהות את הפוליטי בצורות משטר לא דמוקרטיות ולא רפובליקניות, וגם להכיר בפוליטיות שלה עצמה.

טקסים המוניים – טקסי הכתרה והלוויות, מצעדי ניצחון וקבלות פנים – שבהם השלטון מציג את עצמו לראווה, נחשף בפני המונים ומסתכן בכך שרבים ישתמשו בהצגת הכוח כהזדמנות לקרוא תגר על יחסי הכפיפות ולא דווקא לאשר אותם, הם רגעים שבהם הפוליטי מופיע, מגיח ולו לרגע, ונרשם בזיכרון המשותף. אלה הם אירועים פוליטיים גם אם השלטון זוכה בהכרה מחודשת ללא ערעור, גם אם לא נדון שום עניין מענייניו, או מענייניהם של הרבים שהוא מאגד כנשלטים. האירוע הוא פוליטי מפני שכמעט בכל טקס כזה מונחות על כף המאזניים, בין השאר לפחות, גם ההמשכיות של השלטון וגם השותפות שהוא יוצר בין הרבים הכפופים לו. הכוח החשוף המוצג לראווה בטקסים כאלה, ואמצעי הכוח המרומזים בהם, היו מיותרים לגמרי אילו שכפול יחסי הכפיפות היה מובטח כעניין מובן מאליו.

הפוליטי הופיע גם בצורות ובהקשרים שונים לגמרי. הנה דוגמה אחת שמעולם לא נחשבה ככזאת במסורת המחשבה הפוליטית במערב. בבתי המדרש של חכמי המשנה ובישיבות של חכמי התלמוד, רבים, שראו את עצמם כפופים יחד לרשות עליונה – של הקדוש ברוך הוא עצמו או של התורה ששימשה כ"המשך של האלוהות באמצעים אחרים" וכממלאת מקומה – הציגו בפומבי היבטים שונים של הרשות העליונה כמחייבים הכרעה (ולכן כבעייתיים [1.12 לעיל]). הם נשאו ונתנו בשאלות שנגעו לאופן הכפיפות לרשות העליונה, לצורת ההתאגדות של הכפופים, למידת השותפות שלהם בשלטון ולצורתה, אבל מעל לכול שאלות שנגעו לסיפור המיתי על כינון השלטון הזה ועל קורותיו בימי קדם (במדרשי האגדה) ולחוק המפורט שגילם אותו בעולם (בהלכה). מדרשי האגדה, שמרבים לעסוק באלוהים, במעשיו ובתכונותיו, רואים בו שליט עליון, מלך מלכי המלכים, שיש לו זיקה מיוחדת לקהילה פוליטית אחת, נבחרת: עם ישראל. השיח ההלכתי, הממעט לעסוק באלוהים, מציג רשת שלמה וצפופה של הלכות, שהכפופים מקבלים עליהם כמצווים אך ממשיכים לטוות אותה בעצמם. תוכן הציווי ההלכתי שנוי במחלוקת ללא סוף, אבל אין עוררין על מובנו האחד ועל אחדות מובנו: לעשות את רצון השם. הכפיפות לשלטון הארצי, שמאז הופעת השיח הרבני נתפס תמיד כשלטון זר, נחשבה בהלכה למטרד שולי ובאגדה לאיום והתערבות שיש לדחות בכל מחיר, ובכל מקרה היא מגדירה מבחוץ את תנאי הכפיפות לאל ולתורתו, אבל לא את עצם הכפיפות. השלטון הזר, שלטון הגויים, בין אם הוא נחשב למטרד ובין אם נתפס כאיום, נחשב מבעד לאספקלריה של השיח המדרשי וההלכתי, והתוקף המחייב שלו הוגבל למרחב שהשיח ההלכתי התיר והשיח המדרשי דמיין. באופן דומה נתפסים גם עמי הארצות, אלה החייבים במצוות אבל אינם שותפים לשיח. מסכת שלמה (דמאי) עוסקת במנהגיו של החכם שבאם איתם במגע ומשא, אבל אם היה גם ניסיון לאכוף עליהם את החוק, להפוך הלכה למעשה, הוא לא נרשם בשיח ולא זכה לשום ביטוי; הוא לא היה חלק ממאמץ לדמיין את השלטון או את ההתאגדות הפוליטית.

כמו בפוליס, גם בבית המדרש לא הותרה בדרך כלל השתתפות של "אחרים" – נשים, ברברים, נוכרים – בפרובלמטיזציה של השלטון (אם כי בשני המקרים היו אחרים יוצאי דופן – מתי מעט, ובעיקר נשים – שבכל זאת נטלו חלק במרחב הפוליטי המשותף). כמו בפוליס, גם בבית המדרש היתה הפעולה הפוליטית בראש וראשונה פעולת דיבור שיצרה ז'אנרים מיוחדים של

שיח. אבל כאן נגמר הדמיון. בפוליס אפשר היה לעבור ללא קושי מיוחד מהמרחב הפוליטי לאחד המוסדות השלטוניים, ומעבר כזה היה בדרך כלל חלק מהרציונל של הפעולה הפוליטית והטעם לקיומה. בבית המדרש, לעומת זאת, המעבר מהמרחב הפוליטי לתחומו של השלטון התמסד כמעבר חד בין שתי סוגות שיח שונות. המדרש האגדי התפתח כפעילות דיסקורסיבית שאפשרה לדון בפומבי באופי השלטון (האלוהי) ובצורת ההתאגדות הפוליטית (העם), בלי לתבוע חלק בשלטון או איזושהי שותפות בו. ואילו בשיח ההלכתי יוצגו תביעות השלטון – ההלכה – בלי לחדול לשאול מה הן מורות בדיוק. אותן פעולות דיבור אמרו את דבר השלטון והציבו אותו בסימן שאלה, במסגרת משא ומתן בלתי פוסק בשאלות על פשר החוק, חלותו ותוקפו. השותפים לשיח שואלים גם "כיצד אני מונהג" וגם "כיצד עלי להתנהג", ועוברים בלי משים בין שני אופני השאלה. במלים אחרות, שלטון התורה, הממלא את מקום שלטונו הישיר של האל, התמסד כפעילות דיסקורסיבית המאפשרת לייצג את ההיבט ההלכתי של השלטון רק תוך כדי שותפות מלאה בו. הפעילות הזאת התנהלה כמעט בלי פרובלמטיזציה של עצם הכפיפות לשלטון הזה, או של זהותו, אחדותו וסמכותו, אך גם בלי לחדול לשאול מהי משמעותו המדויקת בכל היבט של עולם החיים. השותפים לשיח ההלכתי אינם חדלים לשאול "איך עלי להיות מונהג?" ואינם חדלים להציע תשובות לשאלות האלה, בלי להתחייב להגיע להכרעה. האי-הכרעה **להלכה** בשאלת ההישלטות, המופיעה כשאלה של הנהגה והתנהגות, היא צורת השותפות שלהם בשלטון והאופן שבו הם מגדילים ללא הרף את חדירתו לעולם החיים שלהם.

הקהילה החז"לית הקדומה המצטיירת מן הטקסטים היא רפובליקנית לעילא; republic of letters במלוא מובן המילה. כמעט כל אמירה במסגרת שתי צורות השיח העיקריות שלה – הלכה ואגדה – היא בעת ובעונה אחת מעשה פוליטי ומעשה שלטוני, עד כדי ביטול ההבדל בין שתי הקטגוריות, שבלעדיו אין קיום לאף אחת מהן. ההתאבכות של הפוליטי בשלטוני בשיח החז"לי מאפשרת לראות את בית המדרש כמקרה קצה של שני המושגים גם יחד.

הגדרת הפוליטי אינה תלויה בסוג השלטון וגם לא במדינה כצורת השלטון

6.1 כאמור, הסדרה של יחסי כוח היא שלטון או שהיא מניחה את קיומו של שלטון. יחסי כוח מזדמנים, שאין מי שיסדיר אותם ואין מי שימנע אותם ואין מי שירשום את התבנית שלהם כדי שאפשר יהיה להסדיר אותם, עשויים להיות עניין לתמיהה, לביקורת או למשא ומתן בין רבים, אבל אין בכך כדי שלאירוע תהיה משמעות פוליטית. למשל, ציבור צופים בהופעה עשוי להתקוטט על סדר הישיבה, או לנסות למשטר צופים רעשנים במיוחד, ואפילו להיעזר בסדרנים הנוכחים באולם. זה עדיין איננו אירוע פוליטי, מפני שליחסי הכוח בין הצופים השקטים לצופים הרעשנים אין דפוס קבוע, מפני שנוכחות השלטון שהסדרנים מגלמים נתפסת כמובנת מאליה, ומפני שהאי-סדר שנוצר אינו נתפס כבעיה של השלטון אלא כביטוי של חוסר נימוס או התנהגות פסולה של מקצת מן הצופים. מובן כי בכל רגע אפשר לייחס לאירוע הרעשני משמעות פוליטית (לייחס

את הפוליטיות כתכונה) בזכות הצגה פומבית של היבט בעייתי בקיום השלטון או בפעולתו, אבל האירוע יהפוך לפוליטי רק כאשר הוא ילווה בפרובלמטיזציה כזאת.

6.2 אנשים הכפופים למוסד – כמו עובדים הכפופים לחברה כלכלית, סטודנטים הכפופים לרשויות האוניברסיטה או בני דודים הכפופים לסמכות הסב המשותף – עשויים להציג בפומבי את השלטון המשותף להם כבעייתי. במקרים האלה יהיה נכון לדבר על יחסים פוליטיים ועניינים פוליטיים במקום העבודה, בקמפוס או במשפחה. אבל אם הפרובלמטיזציה הזאת מוגבלת למערכת אחת של הסדרת יחסים ואינה הופכת לעניינם של רבים שאינם נוטלים חלק באותה מערכת, זו פוליטיות מוגבלת, ולפעמים רק מטאפורה של עניין פוליטי. כדי שהעניין ייעשה פוליטי במלוא המובן של המושג צריך להעביר את הפרובלמטיזציה הפומבית להקשר רחב יותר של יחסים המוסדרים על ידי שלטון שיש לו יומרה לכלליות, כלומר יומרה לקבוע את הכלל בכפל משמעות המונח: מהם הכללים הנוהגים ומהו הכלל הכפוף להם.

6.21 אין צורך להגדיר את הכלליות הזאת מראש – הניסוח המדויק שלה הוא מה שמונח על כף המאזניים באין-ספור מאבקים פוליטיים. אבל אפשר להצביע עליה על דרך השלילה: פוליטי במלוא המובן של המושג מתייחס לשלטון שהיומרה שלו לכלליות איננה ניתנת לקביעה מראש ואיננה נגזרת מאופי התחום הנתון לסמכותו. שלטון פוליטי (להבדיל מסמכות ניהולית במוסד כמו בית חרושת או אוניברסיטה או מסמכות סימבולית במוסד כמו המשפחה) הוא זה שמוסמך לקבוע מי כפוף לו ומה נתון להסדרתו או חשוף להתערבותו, והוא מוסמך לשנות מעת לעת את הקביעות האלה. המקרה המובהק ביותר הוא המקרה של שלטון ריבוני המוסמך לקבוע שגם אזרחי מדינה זרה יהיו כפופים לסמכותו או חשופים לפגיעתו הלגיטימית, שחוקיו יחולו גם בשטחים שמעבר לגבולות המדינה שבה הוא שולט, והפיקוח המתערב שלו יורחב גם לפעולות שמעולם לא היו חלק מתחומי ההסדרה שלו. בין הסב במשפחה הפטריארכלית, שהחליט להתערב גם בחיי השכנים או באורחות הלבוש של בת הזוג של נכדו ובין הממשלה שהחליטה לספח למדינה שטח שלא היה בתחומה יש רצף של סמכות להרחיב סמכויות.

6.22 אפשר לנסח זאת גם על דרך השלילה. שלטון מופיע כריבוני כשגם פרובלמטיזציה עקבית שלו אינה מובילה למערכת כללית יותר של הסדרה. פרובלמטיזציה של תנאי הקבלה לאוניברסיטה תוביל לערעור על מדיניות ההשכלה הגבוהה של הממשלה, או על הפרטת החינוך הגבוה וכדומה. פרובלמטיזציה של תנאי העבודה במפעל תוביל לשאלות על יחסי העבודה ותנאי העבודה במשק כולו. פרובלמטיזציה של המשטר הפרלמנטרי או של חוק שכר מינימום היא פרובלמטיזציה של המשטר הפרלמנטרי ושל הכלכלה הליברלית ושל השלטון שמשמר ומטפח אותם. במסגרת שלטון ריבוני, פוליטי הוא זיקה פרובלמטית לשלם המתיימר גם לכונן וגם להסדיר את עצמו.

6.3 כל מה שנאמר כאן על פרובלמטיזציה פומבית של שלטון ועל ההתאגדות בין רבים הכפופים לאותו שלטון תקף גם בזירה הגלובלית וביחס למוסדות העל-מדינתיים שהתפתחו בה. מוסדות האיחוד האירופי, ובמידה פחותה קרן המטבע העולמית, ארגון הסחר העולמי או בית הדין הבינלאומי בהאג הם מערכות להסדרה של יחסים ופעולות, שהיומרה והסמכות הפורמלית שלהם

בתחום מוגדר אחד כללית יותר מזו של המדינות הריבוניות המאוגדות בהן. השלטון במדינה הריבונית מוסמך לדחות את התערבותם, אבל בעצם קיומם הם מהווים ערכאה שגם אזרחי המדינה יכולים לפנות אליה, ובכך להרחיב את זירת המאבק הפוליטי בשלטון שהם כפופים לו. מצד שני, הסמכות והעוצמה שמוסדות אלה צברו מאז מלחמת העולם השנייה, ובעיקר מאז סוף המלחמה הקרה והתפרקות ברית המועצות, הפכו אותם למוקדים של מאבק לא רק בין מוסדות שלטון מדינתיים אלא בין רבים, שההתאגדויות ביניהם חוצות גבולות מדינתיים. כשמוסדות השלטון הופכים גלובליים, גם השותפויות הפוליטיות עוברות גלובליזציה.

6.31 המדינה המודרנית היא צורת שלטון ריבוני המבוסס בין השאר על ההנחה (ומתיימר לקבוע) שבין הסמכות שלו לכל הסמכויות האחרות יש הבדל רדיקלי, ולא רק בהיקף התחומים או במספר הרשויות הכפופות לו. השלטון המדיני מוסמך לקבוע את גבול סמכותן של כל הרשויות האחרות ולעקר מסמכות כל מי שמתיימר לתבוע אותה, בכל תחום. היחס בין השלטון המדינתי לכל הרשויות האחרות איננו סימטרי. אבל הגדרת הפוליטי המוצגת כאן אדישה להבדל הזה. כשהשלטון – כל שלטון – מוצג כבעייתי בפומבי, מופיע הפוליטי. מכיוון שההבדל העקרוני לכאורה בין השלטון המדיני לרשויות אחרות, כמו כל הבדל קונקרטי בסמכויות בין שלטון לשלטון, יכול להיות מוצב בעצמו בסימן שאלה, אי אפשר לתחום מראש את הפוליטי לפי יומרת השלטון המדיני. גם תמיכה פומבית ברשויות שאינן שואבות את סמכותן מן המדינה, או קריאת תגר עליהן, עשויה להיות עניין פוליטי.

6.32 הגדרת הפוליטי אינה תלויה בזיהוי של השלטון עם המדינה, והאירוע הפוליטי אינו תחום לגבולות המדינה. הוא יכול להתמקם בתוך המדינה במרחב שנותר מחוץ לאחיותו של השלטון המדינתי, או להתקיים באחת הזירות הגלובליות שחוצות גבולות בין מדינות.

6.4 להבדיל מעוצמה או אמצעי שליטה, הפוליטי אינו יכול להיערם ולהצטבר; שלא כמו השלטון, הפוליטי איננו סובייקט המדמה לעצמו (באמצעות הסובייקטים שלו) את קיומו הרציף בזמן. כדי להתקיים לאורך זמן, הפוליטי צריך לחזור על עצמו או להתחדש בכל רגע; כדי להתרחב, הפוליטי צריך לכלול רבים יותר באירוע ההטבלה, אירוע הפרובלמטיזציה של השלטון. כדי להתעצם, הפוליטי זקוק לארטיקולציה של הבו-זמניות של נוכחות הרבים, הרבים הנוכחים יחד באירוע.

המאבק על הפוליטי הוא מאבק על זכות הקיום של הממשי

7.1 הפוליטי כרוך תמיד בפוליטיקה של נוכחות – מאבק על הפקת אפקט של נוכחות בו-זמנית. השאלה היא איך מייצרים את (דימוי) הסימולטניות של הרבים. התרבויות הפרה-מודרניות היו מוגבלות לכיכר העיר ומקצת רחובותיה, לחצר הארמון, לשדה הקרב. אלה היו הזירות המוכרות, העתיקות, שבהן הופיע ציבור פוליטי. בהדרגה נוצרו שיטות ליצירת סימולציות של נוכחות סימולטנית ואחר כך גם מרחבים וירטואליים. הבחירות המודרניות, למשל, הן סימולציה של נוכחות בו-זמנית, מפני שמתייחסים לכל המצביעים כאילו נכחו יחד באותו מקום ובאותו זמן על

ידי כך שסופרים את פתקי הקולות שלהם ולא אותם עצמם. זה מאפשר להאריך את זמן ההצבעה על פני שעות וימים ולפרוש את מוקדי ההצבעה בכל אתר. משאלי דעת קהל הם סימולציה של הסימולציה הזאת. מאמרי דעה בעיתונים, מכתבים למערכת וטוקבקים משחררים את זירת הוויכוח הפוליטי מתלות במרחב ממשי ומאפשרים סימולציה של שיח ציבורי בין רבים שנוכחים בשיח בו-זמנית כנמענים (לאו דווקא ככותבים).

7.12 העיתון, הרדיו, הטלוויזיה והאינטרנט מאפשרים להוסיף למרחב הממשי מרחבים פוליטיים וירטואליים. החשיפה שכתבה בעיתון, תוכנית ברדיו או בטלוויזיה, או טקסט המופץ ברשת זוכים לה מבטיחה נמענים רבים, אבל היא לא מבטיחה שום תגובה, ולכן גם שום חזרה על ההטבלה כפוליטי. היא אפילו לא מבטיחה שבין הרבים יש איזושהי זיקה מעבר לעובדה שהם נחשפים לאותו טקסט. לפוליטי הוירטואלי יש קיום רגעי ומפוקפק. רק בזירות האינטראקטיביות (מכתבים למערכת, שיחות עם מאזינים, טוקבקים וקבוצות דיון ברשת) אפשר לדבר על קיומו של ציבור שמסוגל לבצע את החזרה ההכרחית כדי להבטיח קיום מתמשך של עניין כפוליטי. אמצעי התקשורת מרחיבים מאוד את פוטנציאל ההטבלה כפוליטי במחיר יצירת סימולציה של ציבור פוליטי וצמצום רוב המימושים של הפוטנציאל הזה להרף העין של החשיפה התקשורתית.

7.2 הסימולציה של הנוכחות הסימולטנית עשויה להיות של הנוכחות (בחירות, למשל), של המרחב המשותף (עיתון, טוקבק, למשל), של הרבים (משאלי דעת קהל, למשל) ושל השלטון (בעיקר בטלוויזיה, מסיבות עיתונאים משודרות, קמפיין בחירות, תוכניות ריאליטי וכדומה). בטלוויזיה הסימולציה היא של כל המרכיבים האלה גם יחד. הסימולציה באמצעי התקשורת ההמוניים, בראש וראשונה בטלוויזיה, פותחת פתח רחב למניפולציות מטעמם של בעלי הון ובעלי שררה בתיווך של מומחים מסוגים שונים ומשונים. מה שאלה מבקשים, יחד ולחוד, הוא ליצור סימולציה של נטילת חלק בהמון ושל המון שהרבים נוטלים בו חלק (כצרכנים של סחורות חומריות, של תרבות ומידע ושל כל מה שהשלטונות מפיצים), בלי שהרבים יהיו מסוגלים להפוך את ההמון לציבור פוליטי.

7.3 אי אפשר לבטא את יחסי השליטה והכפיפות ואת השותפות בין רבים הנגזרת מהם וכרוכה בהם "כפי שהם" באופן ישיר ובלי תיווך הממד המדומיין של השלטון ושל הרבים. לכן, בעידן שבו כדי להתקיים לאורך זמן צריך להישען על אמצעי סימולציה שאינם מאפשרים להבחין בין המדומיין לממשי, וכל מה שפוליטי הוא כמעט תמיד גם סימולטיבי, הפוליטי נמצא בסכנת הכחדה.¹¹ הסימולציה של השלטון ושל צורות השותפות בין הרבים הכפופים לו, המוחקת את האפשרות להבחין בין ייצוג אמיתי ושקרי של אלה, פוגעת במישרין באפשרות לבטא, להבין ולחשוב על הממד הממשי של ההישלטות. הקורבן הראשון של הסימולציה הוא המדומיין, של השלטון מזה ושל הרבים מזה, שאותו מוכרחים להציב כדי שאפשר יהיה למחוק אותו ולכתוב אותו מחדש, שוב ושוב, בלי שלרשום הזה יהיה רגע של סיום או של חתימה. עם המדומיין אובד גם הממשי, בתור מה שמחמיצים אותו תמיד – אבל רק משום שלא חדלים מן המאמץ לדייק בהלשנתו. בסופו של דבר, המאבק על הפוליטי הוא מאבק על זכות הקיום של הממשי – כלומר על הזכות להבחין בין הממשי למדומה, בין אמת לשקר, בין מה שהיה או קורה באמת ובין מה שלא היה ולא נברא.

7.31 המרחב הפתוח להופעת האירוע הפוליטי והסיכוי שלו להותיר חותם ולהשתרש באירועים פוליטיים חדשים מצטמקים ביחס ישר לעוצמת המרכיבים הסימולטיביים; המובחנות בין פרובלמטיזציה פומבית של השלטון בתוכנית טלוויזיה ובין אחת מתוכניות הריאליטי המשודרות מיד אחריה, או בין בחירות לכנסת לבחירת זמר/ת האהוב/ה על מיליוני צופים בתוכנית טלוויזיה, מיטשטשת ולפעמים אף נעלמת כליל.

7.32 המדיאטיזציה של הפוליטיקה מחסלת את הצורות הקיימות של הפוליטי, מפני שהן הופכות כמעט כל פרובלמטיזציה (סימולטיבית) של (סימולציות של) השלטון לאישור מחדש של הסדר הקיים – שליטה של הון ושלטון באמצעי התקשורת והסימולציה – שבו הסימולציות תלויות. המדיאטיזציה של הפוליטי מחייבת את הרבים להמציא צורות חדשות שלו שוב ושוב, בלי הרף, בזירות שעדיין לא נכנעו לגמרי להגיון הסימולציה. כדי להפיץ את הצורות האלה ולהרחיב את מעגל הרבים הנוכחים יחד, רבים נוטים להתפתות ולהשתמש באמצעי הסימולציה הקיימים, ובדרך כלל נכנעים לאילוציהם.

הפוליטי הוא הבדל שהשלטון מבקש לקבע או לבטל

8.1 ההגדרה המוצעת כאן הופכת פוליטי לתכונה של אירועים, מעשים ויחסים שהיא פרויטי – נספחת, נלווית, מאוחרת – לעצם קיומו של שלטון. אבל מכאן לא נובע שאפשר להעמיד את הפוליטי על מהות השלטון או על היחסים שהוא מגלם או על סדר היום שהוא מכתיב. עניין פוליטי מניח התייחסות לשלטון, אבל לא השלטון קובע את טיב ההתייחסות הזאת, אלא הרבים שהופכים לציבור פוליטי. פוליטי הוא התייחסות, נקודת מבט, תיאור מצב, צפייה, תביעה שאינה יכולה לעלות בקנה אחד עם תביעותיו של השלטון, מפני שכאשר השלטון מופיע כבעייתי זה יהיה בדיוק מה שיוצב בסימן שאלה: התייחסות השלטון לעצמו, נקודת המבט שלו, ציפייתו מהנשלטים, תביעותיו וכיוצא באלה.

8.2 אבל לעולם אין התייחסות אחת. מכיוון שהפוליטי נולד בין רבים, מכיוון שהוא קוטע את הנוכחות המובנת מאליה של השלטון (וגם אם הוא משכפל את קולו של השלטון הוא עושה זאת באמצעות אישור מחדש השומר על עקבות קריאת התגר), פוליטי הוא לעולם ריבוי. זה ריבוי של התייחסויות, נקודות מבט, ציפיות ותביעות, תיאורי מצב, וכמובן גם של זיהויים ושמות, נרטיבים היסטוריים, מפות, כללי פעולה, תוכניות, שיפוטיות, וכיוצא באלה. השלטון, שאף פעם אינו באמת אחד, כולל תמיד פרויקטים] של האחדה. הוא חדור בשאיפה לצמצם, לאחד עד כמה שניתן, להשליט חוק אחד, ריבון אחד, לשון אחת, מטבע אחד, או למצער (בלי להניח את המדינה המודרנית והנטיית המוניסטיות שלה) תבנית אחת של יחסי כוח. הפוליטי, לעומת זאת, חדור בשאיפה לפצל את האחד. זאת גם אם שותפים לו רק מעטים מן הנשלטים, וגם אם הם מאוגדים באגודה אחת של מורדים, וגם אם כל השותפים לו מבקשים לבטל שלטון אחד כדי להקים שלטון אחר תחתיו. גם עניין פוליטי מבודד הוא רגע של החדרת הבדל לתוך מה שמבקש להיות אחד.

8.21 המורדים כפופים בדרך כלל לשלטון משלהם. כשהם תופסים את השלטון הם כופים אותו או גלגול שלו על רבים שלא היו שותפים להם קודם. הריבוי שהם נשאו איתם נמחק בדרך כלל בשם דמות חדשה של האחד ושל האחרות שהוא טובע. בשביל המורדים, הפוליטי איננו ייעוד או מעלה, אלא הכרח של תקופת המעבר. הם לא מסוגלים להגיע לשלטון בלי פרובלמטיזציה שלו. ברגע שהשלטון יהיה בידם, הם ימהרו לסלק את הרווח שיצרו בתוך השלטון וסביבו. ובאמת, לפעמים המורדים מעדיפים להימנע ככל יכולתם מן הריבוי ומן הרווח. הם עושים את כל ההכנות בחשאי, קושרים קשר מאחורי הקלעים, וחושפים אותו רק כשהמעשה הושלם והשלטון נתפס בהפיכה. אבל כמו שאנחנו יודעים היטב, גם מהפכות שהתחילו ברוב עם, נישאות על כתפי המון לא מאורגן, אבל הצליחו לכוונן שלטון חדש, סופן שהובילו בדיוק לאותו מקום – צמצום דרמטי של הפוליטי, אם לא חיסולו הגמור. שברירותו של הפוליטי, היותו בן-חלוף הזקוק לחזרה האינסופית של העמדה המציבה בפומבי את השלטון כבעיה, הופכת אותו לבן ערובה של השלטון, לא רק לפרויט שלו.

8.3 השלטון המוצג כבעייתי מוצג כזהות המכילה הברל, למשל: השלטון איננו מה שהוא אמור להיות או מה שהוא נדמה להיות; הוא אינו אמור להיות מה שהינו; הוא לא אומר מה הוא רוצה או שאינו רוצה את מה שהוא אומר, וכיוצא באלה. אבל העניין הפוליטי אף פעם אינו מבודד. הוא תמיד ברבים, בין רבים, נתון לחסדי הרבים. כשמופיע – תמיד בפומבי – ההיגד המטביל עניין כפוליטי, מוצגת בעיה המזמינה תגובה. השלטון עשוי להגיב, בדרך אחת או יותר, הרבים עשויים להגיב, באינספור דרכים, שרק חלקן מתזמרות (באמצעות המפלגה, אמצעי התקשורת, כללי השיח וכדומה). הדרך היחידה לבטל את הריבוי הזה או לצמצמו באופן משמעותי היא דיכוי: של חופש הביטוי, של חופש ההתאגדות, של התנאים לקיומו של ציבור. השלטון אינו חדל להציב תנאים ומגבלות על צורות ההצגה הפרובלמטית שלו, על צורות התגובה להצגה כזאת ועל ההתאגדות המאפשרת אותן ונוצרת מתוכן (וכן להלן 10.2).

8.31 הפוליטי איננו השלם שהשלטון מייצג או מגלם, אלא הזיקה הפרובלמטית לשלם המדומיין הזה. הפוליטי הוא ההבדל המוחדר לשלם ומבטיח שהשלם לעולם לא יהיה זהה לעצמו. אין זה משנה אם חושבים יחד עם אפלטון על שוק הרעיונות המאפיין את המשטר הדמוקרטי,¹² אם חושבים יחד עם הגל על שלם מפוצל, שבין מרכיביו יש יחסים דיאלקטיים ואחדותו מובטחת על ידי הריבון,¹³ או יחד עם רנסייר על רגע טראומטי שבו מופיע החלק שאין לו חלק ומציג את עצמו כשלם.¹⁴ בכל המקרים האלה, הפוליטי הוא העיכוב ברגע האיחוד והמרחב שאי אפשר להכליל אותו בארטיקולציה של השלם.

8.32 היחס העקרוני של הפוליטי לשלם יכול לנוע בין שני קצוות מנוגדים ובלתי אפשריים: חתירה לכינון (מחדש) של השלם, אשר סופה ביטול הפוליטי והתכנסותו אל השלם מפני שהפוליטי סותר את השלם בעצם קיומו; חתירה למקסימיזציה של הריבוי, שסופה ביטול השלטון והתפרקות המכנה המשותף בין הרבים. מן הצד האחד מאיימת הפוליטיקה של השלטון כנשגב; מן הצד האחר מאיימת התפוררות אנרכית. אבל בגלל הפער הקיים בדרך כלל בין עוצמת השלטון לשברירות הפוליטי, אלה אינם איומים סימטריים.

לא הכול פוליטי

9.1 לא הכול פוליטי. אבל כל עניין יכול להיעשות לפוליטי, להיות מוטבל כפוליטי, לעבור פוליטיזציה – וגם דה-פוליטיזציה. תנאי השכר, למשל, או תנאי הקבלה לאוניברסיטה, או אכילת בשר, או רכיבה על אופניים. חלק חשוב של המאבק הפוליטי נסוב על פוליטיזציה של עניינים שהופיעו עד כה כ"לא-פוליטיים" ועל דה-פוליטיזציה של עניינים פוליטיים. אם הפוליטיזציה תמיד כרוכה, בצורה כזאת או אחרת, ברפלקסיה והעלאה למודעות, הדה-פוליטיזציה תמיד כרוכה בהדחקה.

9.11 עניינים לא פוליטיים הם עניינים שאין מודעות לכך שהם מוסדרים באמצעים שלטוניים (הם נתפסים כגורל, מקרה, או חוק טבע) או שהסדרתם השלטונית נתפסת כמובנת מאליה. לפעמים קשה להבחין בין ההפנמה של הסדרה שלטונית עד כדי כך שהיא נתפסת כמובנת מאליה, ובין קבלה של אירוע כטבעי או גורלי – ובכל מקרה כבלתי נמנע. אבל המטפזיקה של האירוע או של המוסד אינה משנה הרבה; מה שקובע הוא מחיקת האפשרות להגיב אחרת על משהו שמלכתחילה לא היה מוכרח לקרות.

9.12 המאבק הפוליטי הוא תמיד בין כוחות שמרניים המבקשים למחוק אפשרויות כאלה בכל מקום שבו הן מופיעות, ובין כוחות חדשניים המבקשים לסמן אותן מחדש ולעצב מחדש את מרחב הפעולה האפשרית. השלטון מזוהה בדרך כלל עם הראשונים, אבל הפוליטי אינו מזוהה בהכרח עם האחרונים.

9.2 העניין (כדבר-מה, subject matter, Sache, affair) הפוליטי הוא המצע להופעת עניין (כהתכוונות, concern, interest, Sorge) פוליטי. כדבר-מה, מתברר כי העניין הפוליטי כרוך בהסדרה של יחסי כוח וכפיפות לשלטון; כהתכוונות, עניין פוליטי הוא עניין בשלטון ובפרובלמטיזציה שלו.

9.21 העניין הפוליטי בשלטון הוא תמיד עניין בשלטון אחר מכפי שהוא או מכפי שהוא ידוע (וזה כולל את העניין האפירמטיבי בשלטון, מפני שהוא מבקש לסלק את הפרובלמטיזציה של השלטון או לשנות את התנאים המצמיחים אותה כדי לבטלה). תפיסת השלטון היא רק ביטוי אחד, מצומצם, של העניין הזה. ואילו העניין המדויק של השלטון הוא להישאר כפי שהוא, או להיות יותר ממה שהוא כרגע כדי להגיע למצב שראוי לשמר אותו. לכן העניין של השלטון הוא ריסון הפוליטי, אם לא ביטולו, השתלטות על הריבוי והגבלת הצורות שהוא עשוי ללבוש. השלטון רוצה עוד מעצמו; המעשה הפוליטי מבקש את השלטון אחרת מכפי שהוא.

משטרים נבדלים זה מזה לפי אופי המרווח שהם מאפשרים לפוליטי

10.1 משטר הוא תבנית כללית של יחסי כוח, שכלולות בה כל רשויות השלטון יחד עם ההבדל בין שלטון לנשלטים ובין רשות לרשות. להבדל הזה שתי פנים. מצד אחד הוא אחראי ליחסי הכפיפות בכל רמותיהם וצורותיהם. מצד שני הוא יוצר מרווח המאפשר הופעה ממוסדת ולגיטימית של

הפוליטי: המקומות שבהם מותר להתאסף, האנשים הרשאים להתאגד כציבור, הנושאים הראויים לדיון, האמצעים שמותר לנקוט.

10.11 מנקודת המבט של השלטון, המרווח הפוליטי עשוי להיות מקור של לגיטימציה, אבל גם של עודפות שצריך להכיל ושל אי-יציבות שצריך לייצב; מנקודת המבט של הנשלטים, השלטון הוא משאב שכדאי להשתלט עליו או מקור של הגבלה והתערבות שצריך להישמר מפניו ולרסן אותו, והמרווח הפוליטי מאפשר לעשות זאת באופן לגיטימי.

10.2 משטרים שונים נבדלים זה מזה בסייגים ובהגבלות שהשלטון במדינה קובע לממדים השונים של המרווח הפוליטי הלגיטימי. בדרך כלל השלטון אינו יכול להשתלט לגמרי על המרווח הפוליטי ולכפות על כלל הנשלטים יחסי שליטה שאין בהם מקום למשא ומתן, אלא רק לציוויו ולציות. המאמץ לביטול שיטתי וכולל של המרווח הפוליטי לכלל הנשלטים מאפיין משטרים טוטאליטריים. כשהרבים מופיעים יחד הם תמיד-כבר מגויסים, תמיד כבר ממוגנטים לקוטב של השלטון, מבטאים הסכמה לשלטון. היחיד יכול להיות רק חלק מן השלטון, איבר בתוכו, או חלק מן ההמון המאורגן שהשלטון משתקף בו. השלטון לבדו אחראי לפרובלמטיזציה שלו, המובלעת במאמץ הקבוע שלו לגיטימציה עצמית. השלטון מעניק לעצמו לגיטימציה (ולכן חושף בעייתיות) בפומבי, אבל בכך אינו פותח מרחב פוליטי אלא בולע אותו.

10.21 במשטרים רודניים או אוטוקרטיים לא-טוטאליטריים נותר בדרך כלל מיעוט קטן שיכול להשתתף בפרובלמטיזציה פומבית של השלטון בנושאים מוגדרים. ככל שהשלטון רודני יותר, כך הופכות המגבלות על המרווח הפוליטי צרות ושרירותיות יותר. לעומת זאת, במדינה הדמוקרטית-ליברלית המרווח הפוליטי גדל בכל הממדים שלו (למי מותר להתכנס, היכן, מתי ולשם מה) וגבולותיו מוכרים; גם השלטון וגם האזרחים אמורים לכבד אותם. בספרה הציבורית שצמחה והתעצבה בעת החדשה, יותר ויותר בני אדם הכפופים לשלטון מסוגלים גם לבקר ולרסן אותו, ובסופו של דבר להתחרות על תפיסת עמדות בתוכו ועל יצירת עמדות כוח מחוצה לו. אבל האפקט המשחרר של התבססות המרווח הפוליטי בדמוקרטיה הליברלית מנוטרל במידה רבה על ידי הגיון הסימולציה שתואר קודם, על ידי הקושי לייסד מחדש את ההבדל בין אמת לשקר, ועל ידי החדירה הגוברת של מנגנוני השלטון לעולם החיים.

10.22 ליברליזם פוליטי עקבי קובע שאין דבר השייך לשלטון שאינו יכול לעבור פרובלמטיזציה, ואילו ליברליזם כלכלי עקבי תובע להשאיר את הכלכלה מחוץ לטווח ההתערבות של השלטון. תפיסה דמוקרטית עקבית קובעת שכל בן ובת של הדמוס – העם הנשלט – רשאי/ת להיות שותפ/ה לפרובלמטיזציה של השלטון ולמאבק על תפיסת השלטון. כידוע, ליברליזם אינו חייב להיות דמוקרטי ודמוקרטיה אינה חייבת להיות ליברלית.

10.3 פוליטיקה היא פעילות מוסדרת המיועדת לתפוס את השלטון, להשתתף בו ולעצב אותו. הפעילות הזאת מתקיימת בספרה משלה, בשדה חברתי מובחן פחות או יותר, כמו המשפט, האמנות או המדע, יש בה עמדות ויחסים בין עמדות, תנאי קבלה ושומרי סף, קבוצות בעלות הגמוניה וקבוצות שוליות, פחות או יותר רדיקליות והטרודוקסיות. לא כל מי שפועל בתוך המרווח הפוליטי

שהשלטון מאפשר עוסק בפוליטיקה או שייך לספרה הפוליטית (המשורר והצייר, למשל, עשויים להציג בפומבי את השלטון כבעייתי בלי לעסוק בפוליטיקה), ולא כל מי שעוסק בפוליטיקה שותף בהכרח לפרובלמטיזציה פומבית של השלטון (יש פוליטיקה חשאית המתנהלת מאחורי הקלעים, הסכמים והבטחות ושאר משחקי שלטון, ויש פוליטיקה שבה הפרובלמטיזציה של השלטון נעלמת). משטרים שונים מבנים באופנים שונים גם את הפוליטיקה כספרת פעילות מובחנת וגם את ההבדל והזיקה שבין הפוליטיקה לפוליטי.

הגדרת הפוליטי היא עניין פוליטי

11.1 ההגדרה המוצעת כאן אדישה לצורות משטר שונות, להיסטוריות של השלטון ושל צורות המרווח שבו התאפשר הפוליטי. ההגדרה המוצעת כאן מצביעה על מה שעובר היסטוריוזיה: אופיו של השלטון והתנאים והאפשרויות לפרובלמטיזציה שלו. אלה קובעים למה אפשר לתת ביטוי, על מה אפשר לערער, בפני מי, כיצד והיכן מופיע הציבור, למי יש או אין גישה למרחב הציבורי שבו הפוליטי עשוי להופיע. ההגדרה מספקת בסיס להשוואה בין משטרים ומערכי שלטון בלי להעדיף מראש אחד מהם; היא איננה מניחה את הפוליס היוונית כצורת האם של הפוליטי ואיננה רואה בדמוקרטיה הליברלית את שיא הביטוי שלו.

11.2 ההגדרה המוצעת כאן מצביעה על חשיבותו המוגבלת של הפוליטי כמושא לעיון פילוסופי וחקירה מדעית (יחסית לשלטון, למערכי השליטה ולמשטר, ולכוחות המעצבים אותו). כאמור, הקיום המשותף מכיל תמיד יותר ממה שמופיע דרך היחס הבעייתי לשלטון המשותף (1.51), ותמיד יש יותר צורות שליטה ואופני הישלוט שקיבלו ביטוי מפורש בשיח מאשר כאלה שזכו לפרובלמטיזציה (1.52). הפוליטי איננו יותר מקרום התודעה של אותה שותפות בין רבים שהשלטון הוא המכנה המשותף הבסיסי שלה, אפקט של המשטר הרבה יתר מאשר גורם המעצב אותו.

11.3 לכן פילוסופים פוליטיים, היסטוריונים וחוקרי חברה ותרבות מתחומים שונים העוסקים בשלטון, במערכי שליטה וממשל ובמבני משטר לא צריכים להגזים בחשיבותו של הפוליטי. אבל בעל כורחם, בידועין ושלא בידועין, הכתיבה שלהם אינה אלא סדרה של מעשים פוליטיים (בעלי חשיבות מוגבלת מאוד, בדרך כלל). כתיבתם כרוכה בכל אחד משלביה בפרובלמטיזציה פומבית של השלטון או של אחד מן ההיבטים של הסדרת היחסים בין הרבים הכפופים לו. לעתים קרובות העובדה הזאת מוסתרת על ידי אידיאולוגיה "מדענית", שתובעת מן החוקר אובייקטיביות ומרחק ממושא המחקר שלו ומעדיפה גישה א-היסטורית לשאלות המחקר. אבל לפי ההגדרה המוצעת כאן, ברור שגם פרובלמטיזציה אובייקטיבית של השלטון היא פוליטית. אובייקטיביות ומדעיות אינן יכולות לחלף שום דבר ושום דיבור מהפוליטיות שלו. כדי לחדול להיות פוליטיים צריך להניח לשלטון להתנהל כמובן מאליו או להתמודד איתו (לחשוב עליו, לנסות לתפוס אותו, להיאבק בו) לגמרי בחשאי. המחשבה הפוליטית שוללת את האפשרות הראשונה מעצם מהותה; במידה שהיא מתקיימת בין רבים (ואין זה משנה אם היא מופיעה כהגות, כתיאוריה, כפילוסופיה או כמדע) היא שוללת גם את האפשרות השנייה.

הערות

1. הרשימה החלקית של הטקסטים המופיעים להלן מציינת את הטקסטים שההגדרה המוצגת כאן נכתבה בהשראתם ותוך התמודדות איתם:

Karl Schmitt (1976), *The Concept of the Political*. trans. by George Schwab, New Brunswick: Rutgers University Press;

Hannah Arendt (1958), *The Human Condition*. Chicago: Chicago University Press;

(2005), *The Promise of Politics*. New York: Schocken Books;

Claude Lefort (1986), *The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*. Cambridge: Polity Press;

(1988), *Democracy and Political Theory*. trans. by David Macey, Cambridge: Polity Press;

Philippe Lacoue-Labarthe and Jean-Luc Nancy (1997), *Retreating the Political*. London: Routledge;

Jean Luc Nancy (2000), *Being Singular Plural*. trans. by R. D. Richardson and A. E. O'Bryne, Stanford: Stanford University Press (להלן ננסי, היות יחיד-רבים);

Jacques Rancière (1998), *Dis-agreement: Politics and Philosophy*. trans. by Julie Rose, Minneapolis: The University of Minnesota Press;

Alain Badiou (1985), *Peut-on penser la politique?* Paris: Edition du Seuil.

2. להצגה מדויקת ומפורטת יותר של מושג המשטר ראו אריאלה אזולאי ועדי אופיר (2008), משטר זה שאינו אחד: כיבוש ודמוקרטיה בין הים לנהר. תל אביב: רסלינג, עמ' 343-338 (להלן אזולאי ואופיר, משטר זה שאינו אחד).

3. מרכיב מדומיין מסוג זה אינו אופייני רק לשלטון ומאפיין כל מוסד חברתי – מדינה, כנסייה, התאחדות, אגודה, חברה – שנתפס בתור קורפורציה, כלומר כיש קולקטיבי שהוא יותר מסך כל היחידים המרכיבים אותו ואשר יש לו קיום במרחב ובזמן שאינו תלוי בקיום הפרטי הנפרד של אף אחד מהם. ראו F. W. Maitland (2003), *State, Trust and Corporation*. Cambridge: Cambridge University Press; David Runciman (2003), "The Concept of the State: the Sovereignty of a Fiction", in Quentin Skinner and Bo Stråth (ed.), *State and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press הממד המדומיין לא נעלם גם כשהיש החברתי נתפס כאוסף (Aggregate) של יחידים ולא כקורפורציה, כמו למשל ביחס לשוק, אלא רק משנה את צורתו באופן רדיקלי.

4. להצגה מפורטת יותר של "מערך השליטה" ראו אזולאי ואופיר, משטר זה שאינו אחד, עמ' 337-338.

5. סעיף זה והסעיף הבא הופיעו בגירסה שונה מעט ובהקשר שונה ב אזולאי ואופיר, משטר זה שאינו אחד, עמ' 336-333.

6. בניגוד לדעתו של ננסי. ראו היות יחיד-רבים.

7. אני נשען כאן על הטענה המרכזית של ז'אן לוק ננסי בחיבורו קהילה לא-חתומה: Jean Luc Nancy (1991), *The Inoperative Community*. trans. by Peter Connor, Lisa Garbus, Michael Holland,

- .and Simona Sawhney, University of Minnesota Press
8. Gilles Deleuze (1990), *The Logic of Sense*. . trans. by Mark Lester, New York: Columbia University Press, pp. 66-81; אריאלה אזולאי ועדי אופיר (2002), "הדאגה למובן", בתוך ימים רעים. תל אביב: רסלינג.
9. Moses I. Finley (1964), *The Ancient Greeks: an introduction to their life and thought*. New York: Viking Press; Hannah Arendt (1958), *The Human Condition*. Chicago: Chicago University Press; (להלן ארנדט, המצב האנושי, ובמיוחד פרקים 1-3, 6, 24-28).
10. ארנדט, המצב האנושי, פרקים 1-5, 10.
11. כפי שהראו באופן משכנע ראנסייר (Rancière, *Dis-agreement*, chaps. 5-6) ובודריאר. (למשל: Jean Baudrillard [1990], *Fatal Strategies*. trans. by Philippe Beitchman and W. G. J. Niesluchowski, London: Pluto Press; [1983] *In the shadow of the silent Majorities, or the end of the social and other essays*. trans. by Paul Foss, John Johnston, Paul Patton and Andrew Berardini, New York: Semiotexte). להברידל מראנסייר, בודריאר התמסר להיגיון שחשף, התעלם מהופעת צורות חדשות של התנגדות להיגיון הזה ואף וויתר על כל ניסיון להתנגד לו בעצמו.
12. אפלטון (1975), "המדינה", כתבי אפלטון, כרך ב', י. ג. ליבס (מתר.), ירושלים ותל-אביב: שוקן. ספר ח', עמ' 482.
13. G. W. F. Hegel (1991), *Elements of the Philosophy of Right*. . trans. by H. B. Nisbet, Cambridge: Cambridge University Press, Part 3, Section 3: "The State".
14. Jacques Rancière, *Dis-agreement: Politics and Philosophy*, ch.1.

